

житла й автомобіля на весь час роботи на селі, а також цілеспрямованого навчання тих сільських лікарів, які вже проживають у селі та працюють на певній території і готові в подальшому працювати на своєму місці сільськими лікарями за умови набуття належної освіти.

Таким чином, дотримуючись виконання намічених шляхів вирішення проблем системи охорони здоров'я, можна досягти покращення її стану в найближчій перспективі.

Література

1. Барстова П.Ф. Фінансовий та економічний стан охорони здоров'я України в умовах реформування галузі // *Вісник соціальної гігієни та охорони здоров'я*. – 2000. – № 3. – С. 80–81.
2. Голяченко О. Соціальна медицина та організація охорони здоров'я. – К.: Вігай, 1993. – 198 с.
3. Євсєєв В.І. Економічні питання охорони здоров'я. Проблеми і перспективи розвитку системи охорони здоров'я в Україні. – К.: Либідь, 1999. – 314 с.
4. Куценко В.И. Сфера воспроизводства здоровья населения. Социально-экономический и региональный аспект. – К.: Наукова думка, 1994. – 224 с.
5. Москаленко В.Ф., Пономаренко В.М. Реформа системи охорони здоров'я України // *Військова медицина України*. – 2001. – № 2, т. 1. – С. 121–126.
6. Салтман Р.Б., Фигейрас Дж. Реформы системы здравоохранения в Европе. Анализ современных стратегий. – М.: Гэотар Медицина, 2000. – 215 с.
7. Слабінський В. Як реформувати медицину // *Урядовий кур'єр*. – 2000. – № 18. – С. 9.
8. Статистичний щорічник України за 2007 рік. – К.: Консультант, 2008. – 572 с.

УДК 330.342.146

Л.Г. БОГУШ

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ ЯК ПІДҐРУНТЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Перетворення людського капіталу на ключовий фактор економічного зростання¹ ствердило значущість соціальних стандартів і гарантій як невід'ємного елементу механізму реалізації державної політики з усталення прогресивного розвитку, підтримання національної безпеки, що відображено в концепціях соціально орієнтованої ринкової економіки і соціальної держави, спрямованої на створення умов гідного життя і вільного розвитку людини, суспільної стабільності. Якість та ефективність відтворення і використання людського капіталу насамперед залежать від факторів, що визначають і регулюють: стан здоров'я населення, базовий щодо трудового потенціалу, працездатності, продуктивності праці; освітній і професійно-кваліфікаційний

© Л.Г. Богуш, 2008

¹ Частка людського капіталу в сукупному капіталі розвинених країн сягнула 70–75%, нарощування знань і рівня освіченості визначає до 60% приросту їх національного доходу [1, с. 44]. Високоєфективний виробничий фактор – інформація та знання – перетворює виробництво, систему управління і решту сфер життєдіяльності, сприяючи стрибкоподібному підвищенню продуктивності праці, істотним змінам ролі й місця людини в економіці та суспільстві [2, с. 19–20].

рівень (у тому числі доступність освіти, професійної підготовки); макропараметри формування і відтворення трудових ресурсів (в тому числі пріоритети політики зайнятості та оплати праці, законодавство із гарантування безпеки праці, відпочинку і соціального захисту всіх категорій зайнятих).

Нарощування інвестицій в освіту, розвиток системи соціального забезпечення відносять до найважливіших складових зростання продуктивної сили особи, виробництва і доходів [3, с. 27–28], а на галузевому рівні – до компонентів державної стратегії сприяння переходу до промисловості мікроелектронних технологій, зорієнтованої на масового споживача [4, с. 4]. Посилення залежності соціально-економічного становища, конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості країн на постіндустріальній стадії розвитку від якості людських ресурсів спричинило становлення "knowledge-driven economies", заснованих на координації внутрішньо- і зовнішньоекономічної, інноваційно-інвестиційної і соціальної політики, розвитку і дифузії знань, інформації та нововведень (у тому числі через мережі знань, представлені ланками освіти, науки, інформаційною інфраструктурою, зокрема, електронною), а також оптимізації їх внеску в продуктивність праці через удосконалення організаційних умов [5, с. 73–74].

Дослідженню засад і практики формування та функціонування системи соціального забезпечення як складової державного регулювання суспільно-економічного розвитку присвячено праці О. Балакіревої, С. Бандура, Н. Борецької, В. Бочкарьової, О. Бугуцького, В. Варнавського, Г. Гоголь, О. Гордея, Н. Гоффе, М. Долішнього, О. Єськова, Т. Заяць, Г. Зборовського, І. Кочіна, Е. Кулагіної, В. Кулікова, Ю. Кундієва, В. Куценко, В. Лексіна, Е. Лібанової, І. Луніної, А. Нагорної, В. Нелепа, А. Нестеренка, С. Нікітіна, В. Новікова, О. Новікової, О. Піхоцької, Д. Полозенка, Н. Римашевської, В. Роїка, А. Семенова, С. Слухая, А. Татаркіна, А. Швецова, В. Щетиніна, О. Шліхтера, А. Ельянова та ін. Метою статті є: подальше узагальнення теоретико-методологічних засад оптимізації соціального захисту населення як умови підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості вітчизняних суб'єктів господарювання, регіонів та України в цілому; висвітлення нагальних проблем реалізації та пріоритетів удосконалення соціальних стандартів і гарантій відтворення її трудового потенціалу.

Розуміючи під державними соціальними стандартами встановлені соціальні норми і нормативи, на базі яких визначаються основні державні соціальні гарантії, а під останніми – сукупність соціальних благ, що держава законодавчо зобов'язалася зробити доступними для громадян з метою забезпечення рівня життя не нижче прожиткового мінімуму, їх виокремлення пов'язують із суспільно необхідними потребами людини як біосоціальної істоти, стан задоволення яких визначає якість життя. Згідно з теорією суспільного добробуту, останню вважають головним його показником, тоді як фундаментом – соціальну захищеність громадян. Відтак розвиток суспільства розглядають як історію формування потреб людини і ставлень соціальних суб'єктів до споживання життєвих благ, пов'язуючи досягнення суспільного

добробуту зі створенням нормальних умов життєдіяльності, раціоналізацією зайнятості та комплексністю соціального захисту населення, з одночасною індивідуалізацією і глобалізацією потреб у світовому масштабі, наявністю можливостей для досягнення кожним індивідом вершини піраміди потреб [6, с. 51–52]. Отже, метою розвитку державної системи соціального забезпечення є створення суспільно необхідних умов життєдіяльності населення, його результатом – подальша оптимізація загальних умов суспільного відтворення, провідним критерієм ефективності соціального розвитку в регіональному розрізі – підвищення і збалансування рівня та якості життєдіяльності населення із залученням механізму цільового коригування.

Реалізація соціальних стандартів і гарантій у розвинених країнах ґрунтується на ефективності систем соціального оподаткування, що усталюють їх фінансування як через трансферт податкових коштів безпосередньо на поточне фінансування соціальних потреб, так і через направлення податків (насамперед на зарплату) до фондів соціального забезпечення (пенсійного, страхування від захворювань та нещасних випадків, допомоги по безробіттю тощо) або за розподільчою і накопичувальною системами [7, с. 14]. В більшості цих країн вважається, що механізм фінансування соціальних витрат через фонди, сформовані з соціальних податків на зарплату, надійніше забезпечує перспективні потреби держави в умовах їх зростання і постаріння населення. Водночас в Австралії, Новій Зеландії, Ісландії, Голландії, частково в Данії та Швеції (стосовно найманих працівників) державне фінансування соціальних програм будується на механізмі трансфертів.

Функції реалізації та контролю за дотриманням вагомої частини соціальних стандартів і гарантій на місцевому рівні в більшості держав та Україні покладені на органи місцевої влади, які, володіючи певною компетенцією і фінансовою базою, покликані відтворювати оптимальні умови життєдіяльності територіальних громад. В США, наприклад, вони відповідають за: надання місцевим мешканцям житла, освіти, медичного обслуговування, пенсій, допомог, інших виплат та натуральних послуг за загальнонаціональними мінімальними нормами; виконання держстандартів гранично допустимого забруднення довкілля; підтримання транспортної інфраструктури (будівництво й експлуатація шосейних доріг) [8, с. 46]. Частка власних податкових та інших доходів, що забезпечують ці потреби, в міських бюджетах США сягає 60–75%, решту відшкодовують федеральні трансферти (чверть усіх надходжень) – цільові або за федеральними програмами, а також відрахування з бюджетів штатів (відповідно 33, 50 і 80% сукупних ресурсів місцевої влади за статтями витрат на дорожнє будівництво, освіту, соціальне забезпечення) [8, с. 46, 48]. В середньому по унітарних державах Європи (без постсоціалістичних) податки забезпечують половину доходів місцевих бюджетів, податки, щодо яких місцеві органи влади встановлюють ставки і надають пільги, – 42% їх доходів, на цільові трансферти припадає 25,8%, нецільові – 24,3%, на загальнодержавні податки, що розподіляються між центральним і місцевими бюджетами, – 4,3% [9, с. 41]. В Україні власні кошти становлять лише 25–30% ресурсів місцевих бюджетів [10, с. 59]; їх податкові

доходи знизилися з 12,5% ВВП у 1998 р. до 5,6 у 2004–2005 рр. і 6,1% – у 2006 р.; загальнодержавні податки забезпечують 44,2% доходів місцевих бюджетів; частка трансфертів відповідає середній по унітарних європейських державах; на податки, щодо яких місцева влада може встановлювати ставки або надавати пільги, припадає менше 5% її доходів [9, с. 37, 41–43].

Зауважуючи на неспроможності ринкового механізму забезпечити виробництво низки життєво необхідних благ і послуг (зокрема, результатів фундаментальних наукових досліджень, які окупаються інноваціями; транспортної і комунікаційної інфраструктури; послуг охорони здоров'я, де асиметрія інформаційних потоків між виробниками і споживачами виключає ефективну роботу ринку; безоплатної освіти), а також неподільних благ (оборони і правопорядку, розбудови інженерних мереж), систему соціальних трансфертів, прогресивний податок на прибуток і безоплатну освіту в країнах ОЕСР розглядають як інструменти державної політики із згладжування породжуваної ринком нерівності [4, с. 7–8].

Соціальні детермінанти конкурентних переваг суб'єктів економічного змагання, окрім інтелектуальних, досвідо- і знаннегенеруючих характеристик людського капіталу, пов'язують з якістю життя населення (насамперед обсягом і структурою доходів, витрат), що проявляється у суспільно-економічній стабільності, інноваційно-інвестиційній політиці об'єктового, галузевого, державного рівнів, попиті на товари і послуги (меті підвищення їх конкурентоспроможності). Відтак попри потребу держави, стимулюючи в умовах глобалізації та посилення міжнародної конкуренції підприємництво й економічно ефективно господарювання, зменшувати податки і скорочувати соціальні програми в країнах ЄС, зокрема, ствердилася тенденція до нарощування обсягів залучення бюджетних ресурсів у надання колективних благ (суспільних послуг) з першочерговим спрямуванням коштів на розвиток інфраструктури та формування довгострокових чинників соціально-економічного прогресу [11, с. 28–30].

Серед національно значущих проектів уряду РФ на найближчу перспективу – охорона здоров'я, освіта, доступне житло, що визнані основою формування економічної моделі, побудованої на знаннях, коли збільшення тривалості життя і працездатного віку людини, освіта і досвід стають ключовими факторами становлення сучасної конкурентоспроможної економіки [12, с. 74–75]. На переконання низки російських науковців, у світі опрацьовано певні параметри фінансування державних функцій, за якими слід оцінювати відповідність бюджетної політики національним пріоритетам: видатки на охорону здоров'я, наприклад, мають становити від 5% ВВП (мінімуму, рекомендованого ВООЗ) до 10% (рівня розвинених країн), витрати на науку – 1,5–3, освіту – 5–7% ВВП [12, с. 81].

Вагомими факторами поліпшення інвестиційного клімату в регіонах залишаються соціальна мобільність та активізація населення [13, с. 20, 22]. Використання фактора соціальної мобільності передбачає певний рівень доходів основної маси громадян (у тому числі мешканців депресивних територій), достатній для маятникової трудової міграції або переїзду на нове

місце роботи і проживання, а також реалізацію цільових заходів щодо саморегулювання територіальних диспропорцій через створення робочих місць і сприяння побутовому облаштуванню переселенців з контингенту необхідної робочої сили. До значущих засобів активізації населення належать цільове вдосконалення його професійно-кваліфікаційного потенціалу відповідно до потреб регіону, стимулювання підприємництва, самозайнятості та інноваційної активності суб'єктів господарювання.

Значущість соціальних стандартів і гарантій у підтриманні суспільної стабільності відображена у Законі "Про основи національної безпеки України" від 19.06.2003 р., де під національною безпекою розуміють захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави (в тому числі в політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технологічній, інформаційній сферах), коли забезпечуються своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація загроз національним інтересам. Пріоритетами соціальної безпеки визнано гарантування конституційних прав і свобод, зростання рівня життя і добробуту населення; створення умов його розширеного відтворення, розвиток духовності та інтелектуального потенціалу, зміцнення фізичного здоров'я; соціальна орієнтованість, конкурентоспроможність, утвердження інноваційної моделі розвитку економіки; зміцнення науково-технологічного потенціалу; становлення громадянського суспільства; гарантування екобезпечних умов життєдіяльності тощо. Загрози національній безпеці, досліджувані за індикаторами, межі яких визначено за настанням критичної гостроти соціальних процесів, доцільно трансформувати в пріоритетні напрями соціальної політики і соціального захисту.

Отже, зважаючи на практику соціального забезпечення й оптимізації умов реалізації трудового потенціалу населення розвинених країн та економічно успішніших пострадянських держав, серед нагальних проблем в Україні, що потребують розв'язання шляхом удосконалення нормативно-правових засад і механізму соціального захисту, слід виділити:

- низький рівень доходів значної частини населення², незбалансованість прожиткового мінімуму і мінімальної оплати праці, необґрунтованість різких галузевих відмінностей в оплаті праці найманого персоналу (зокрема, бюджетного сектору економіки);
- недотримання чинних соціальних гарантій, норм і нормативів у житлово-комунальному господарстві, медичній допомозі, соціальному захисті дітей, осіб непрацездатного віку та інвалідів, наданні безоплатних соціальних послуг значній частині вразливих категорій населення, розвитку дорожньо-транспортної та інноваційної інфраструктури, благоустрої систем розселення;
- незадовільне бюджетне фінансування програм зміцнення матеріально-технічної бази і кадрового потенціалу загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів, зниження якості освітніх послуг у ланках середньої і післясередньої освіти;

---

² За рівнем середньомісячної заробітної плати Україна серед держав Європи випереджає лише Молдову та Албанію [14, с. 76].

- неефективність організаційно-економічного механізму забезпечення якісного середовища життєдіяльності в сільських системах розселення внаслідок фінансової неспроможності місцевих бюджетів (з урахуванням власної дохідної бази, субвенцій і трансфертів) покривати витрати на утримання та експлуатацію соціальної інфраструктури, що, знижуючи ефективність усієї бюджетної системи, проявляється в погіршенні економічної і територіальної доступності суспільно необхідних послуг;

- нерозробленість системи державних мінімальних соціальних стандартів, передбаченої Законом України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" від 5.10.2000 р., як підґрунтя соціального забезпечення населення (в тому числі основи визначення мінімуму соціальних видатків місцевих бюджетів), суттєвого поліпшення обґрунтованості та економічної ефективності цільових заходів соціальної політики, прогнозування і програмування на державному, регіональному і локальному рівнях;

- невирішеність питань формування місцевих бюджетів на основі: забезпечення належних податкових повноважень місцевих органів влади шляхом надання їм прав з визначення видів податкових доходів місцевих бюджетів і баз оподаткування, встановлення податкових ставок і пільг [9, с. 38–39]; визначення стабільних нормативів відрахувань від податків різних рівнів; створення невідчужуваної економічної бази місцевого самоврядування, представленої місцевими податками і муніципальною власністю, що дозволить запроваджувати ефективні адміністративні й економічні стимули розвитку місцевого підприємництва [8, с. 45–49, 51–54];

- формування системи пільг вразливим верствам без урахування реального економічного становища України, за низької ефективності заходів щодо покриття бюджетного дефіциту, що призвело до ситуації, коли з часу здобуття незалежності соціальні гарантії практично ніколи не фінансувалися в повному обсязі, тоді як значна частина пільг надається без належного контролю (чіткого визначення обсягу і вартості необхідних і наданих пільг; підтвердження факту їх споживання) [15, с. 96–98];

- незадовільну екологічну ситуацію в багатьох регіонах, брак фінансування заходів щодо подолання, пом'якшення наслідків і запобігання техногенним аваріям і стихійним лихам; нагальну необхідність кардинального вдосконалення діяльності з охорони довкілля і здоров'я населення передусім у регіонах з найвищими показниками захворюваності й найшвидшими темпами поширення новоутворень, хвороб крові, ендокринних патологій, вроджених аномалій;

- низьку ефективність державного контролю в сфері охорони праці та механізму поліпшення її безпеки, поширення практики фінансування роботодавцями відповідних заходів за залишковим принципом, згортання інфраструктури охорони та відтворення здоров'я зайнятих на виробництві;

- незадовільну результативність і непослідовність державної політики пропагування і поширення здорового способу життя (насамперед серед дітей і молоді), а також масового залучення населення до активного і пізнавального дозвілля, занять фізкультурою і спортом за місцем проживання.

Література

1. Щетинин В. Человеческий капитал и неоднозначность его трактовки // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2001. – № 12. – С. 42–49.
2. Чухно А. Науково-технічний розвиток як об'єкт дослідження еволюційної економічної теорії // *Економіка України*. – 2008. – № 1. – С. 12–22.
3. Семенов А. Посттейлоризм и теория человеческого капитала // *Мировая экономика и международные отношения*. – 1995. – № 9. – С. 20–36.
4. Эльянов А. Государство и развитие // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2003. – № 1. – С. 3–14.
5. Гельвановский М., Жуковская В., Трофимова И. Конкурентоспособность в микро-, мезо- и макроуровневом измерениях // *Российский экономический журнал*. – 1998. – № 3. – С. 67–77.
6. Гордей О.Д. Моделі державного регулювання добробуту населення // *Фінанси України*. – 2003. – № 11. – С. 51–57.
7. Никитин С., Глазова Е., Степанова М. Социальные налоги: опыт Запада // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2003. – № 5. – С. 12–19.
8. Шлихтер А.А. Местное самоуправление в системе федерализма: проблемы России и опыт США // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2002. – № 6. – С. 45–54.
9. Луніна І., Фролова Н. Бюджетні доходи та податкові повноваження місцевих органів влади // *Економіка України*. – 2008. – № 6. – С. 37–47.
10. Полозенко Д.В. Соціальний бюджет як основа розвитку економіки України // *Економіка АПК*. – 2005. – № 7. – С. 59–63.
11. Стукало Н.В. Деякі аспекти формування фінансової політики України в умовах глобалізації // *Фінанси України*. – 2002. – № 1. – С. 24–30.
12. Запатріна І. Формування національних проектів: зарубіжний досвід і можливості для України // *Економіка України*. – 2008. – № 1. – С. 72–83.
13. Лексин И.В., Грицюк Т.В., Лексин А.В. Регион как объект анализа и государственного управления // *Региональная экономика: теория и практика*. – 2005. – № 4. – С. 20–26.
14. Масловська Л. До питання оцінки передумов інтеграції України в ЄС // *Економіка України*. – 2008. – № 6. – С. 72–79.
15. Шитко О.П. Забезпечення соціальної справедливості як основи економічного зростання в майбутньому // *Актуальні проблеми економіки*. – 2003. – № 2. – С. 93–100.

УДК 338.43

І.О. САВИЦЬКИЙ
Державний агроекологічний університет

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСТВА В ЖИТОМИРСЬКІЙ ОБЛАСТІ

В умовах реформування економіки України одним із найскладніших завдань є реформа аграрного сектору. Понад півстолітнє існування колгоспно-радгоспної системи в сільському господарстві не дало можливості задовольнити потреби народу країни в продуктах харчування, а промисловості – в сировині. Назріла необхідність переходу до різних організаційних форм господарювання на землі, поставлених у рівні умови розвитку. Україна має близько 40% світових запасів чорноземів, задовільні природні умови та

© І.О. Савицький, 2008